

Afrika'nın hazineleri TİMBUKTU'NUN ELYAZMALARI

OSMAN KAĞAN YÜCEL

BATI Afrika'nın tarihi ve kültürel geçmişiyle önemli ülkelerinden Mali'de, 2012 yılındaki siyasi kaosu fırsat bilen terör örgütlerinin ülkenin kuzey kesimindeki faaliyetleri Timbuktu'daki elyazması eserleri uluslararası gündeme taşıdı. Başta Timbuktu olmak üzere bölgeyi bir süre ele geçiren gruplar Mali'deki cami, medrese ve türbelere karşı sistematik bir yıkım faaliyeti içine girmiş, şehirdeki elyazmaları da bu dönemde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. İslam medeniyetinin dünya kültürel mirasına bir hediyesi olan Timbuktu elyazmaları, kitapları elinde bulunduran ailelerin büyük özverisi sonucu kurtarılmıştır.

TİMBUKTU'NUN YÜKSELİŞİ

Sunceta Keita'nın bölgedeki en güçlü devletlerden Gane (Gana) Krallığından ayrılan dört küçük sultanlık olan Susu Krallığını mağlup etmesiyle Mali İmparatorluğunun temelleri atıldı. 1235'te teşekkül eden, Mense Musa (1312-1337) döneminde en geniş sınırlarına ulaşan devlet, bölgede önemli bir siyasi güç haline gelerek ekonomik bakımdan en kudretli dönemini yaşadı. Mali İmparatorluğu 1329'da Mense Musa tarafından alınan Timbuktu ile birlikte ilim ve kültür açısından bir cazibe merkezine dönüştü. Mense Musa'nın meşhur hac ziyareti sonrasında getirdiği mimarlar Timbuktu'da Arap mimarisi tarzında saray ve camiler inşa ettiler. Timbuktu zaman içinde irili ufaklı 180 medrese ve 25 bin öğrencinin eğitim gördüğü bir ilim merkezi haline geldi. Başta Fas ve Mısır olmak üzere buraya gelen ilim adamları yüksek ücretlerle istihdam edildi. Afrikalı Leo olarak bilinen Hasan el-Vezzan, şehre İslamî ilimlerle ilgilenen âlimler yanında ünlü hekimlerin de getirildiğini ve buradaki bazı

medreselerden mezun olanların ilmi yeterliliklerinin devrin standartlarının üstünde bulunduğunu belirtmiştir. Timbuktu'daki ilim havzalarında Arapça gramer (sarf, nahiv, belagat), tefsir, hadis, kelam, usul gibi İslamî ilimlerin yanında, hendese, tıp, astronomi, fizik, cebir, felsefe gibi çeşitli ilim dallarında da üst düzey eğitimler verilmekteydi. Timbuktu ve çevresinin sadece Afrika kıtasının değil, İslam medeniyetinin ilim ve kültür bakımından en ihtişamlı dönemlerinden birine şahitlik etmesi ve şehrin bu seviyede bir ilim merkezine dönüşmesi kütüphanelerin oluşturulmasını da beraberinde getirdi.

KÜTÜPHANELERİN TEŞEKKÜLÜ

Trans-Sahra ticaret yolunun önemli güzergahları arasında olan Timbuktu deve kervanlarıyla yapılan devasa ticari faaliyetten önemli bir ekonomik getiri sağlıyordu. Çeşitli ürünlerin bu ticari rota sayesinde alınıp satılmasının yanında, kitap Sahra ticaretinde önemli bir ticari meta olarak döneme damgasını vurmuştur. Bu güzergah vasıtasıyla Arap ve Berberi kitap satıcıları Timbuktu ve bölgedeki diğer şehirlere İslam dünyasının dört bir yanından gelen kitapları satma imkanı bulmuş, kütüphanelerin zenginleşmesini sağlamıştır.

Kitap temininde sadece bu yol kullanılmadı. Timbuktu'ya gelen ilim adamları farklı ülkelerdeki bağlantılarıyla çok sayıda kitabın getirilmesini sağladı. Ayrıca buradaki öğrenci ve âlimler hem hac için gittikleri Mekke'den hem de yolda uğradıkları Kahire'den aldıkları ya da istinsah ettikleri yeni kitapları kütüphanelere kazandırdılar. Şehre gelen kitaplar katipler tarafından çoğaltılarak bölgedeki çeşitli kütüphanelere gönderiliyordu. Bu dönemde işinin ehli bir katip günde 140 satır yazabiliyor; musahhihler de

günde 170 satır okuyup düzeltebiliyordu. Her iki meslek grubu da ücretini altınla alıyordu.

Fas Sadi Sultanı Ahmed el-Man-sur'un 1591'de Songay İmparatorluğuna son vermesiyle Timbuktu eski önemini kaybetmeye başladı. Çok sayıda ilim adamı göç etti, ayrıca şehirdeki kitap ticareti de son buldu.

Bütün bunlara rağmen şehirdeki kütüphaneler yüzyıllarca korunmuş ve büyük bir kısmı günümüze intikal etmiştir.

ELYAZMALARININ KORUNMA SÜRECİ

Timbuktu'nun altın çağını yaşadığı dönemlerde 700 bine yakın kitabın muhafaza edildiği kütüphanelerde bugün ancak 300 bin eser kalmıştır. Çoğunluğu şahıs kütüphanelerinde bulunan bu değerli elyazmaları günümüzde bibliyofil aileler tarafından muhafaza ediliyor. Şeyh Mamma Haydara, Şeyh el-Aravani, el-Hassani, Fondo Kati, İmam el-Suyuti gibi aileler elyazması kütüphaneleriyle ünlüdür.

Kolonyalizm döneminde Timbuktu kütüphaneleri bir araya getirilmeye çalışılmışsa da kitapların farklı ailelerin elinde olması ve çoğunun farklı bölgelere yerleşmesi yüzünden bir sonuç alınamamıştır. Mali bağımsızlığını kazandıktan sonra Kuveyt ve Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Teşkilatının verdiği destekle 1977'de faaliyete başlayan Ahmed Baba Araştırma Enstitüsü, Timbuktu elyazmalarının başkent Bamako'da toplanabildiği ilk kütüphane olmuştur. 18 bin yazma eserin bulunduğu kütüphanedeki kitapların neredeyse tamamı Arapça, çok az bir kısmı ise yerel dildedir. Timbuktu kütüphanelerindeki kitapların büyük bir kısmı 2012'de bölgede yaşanan kriz sonrasında başkent Bamako'ya nakledilmiştir. **Z**